

Labdarúgás és vallás. Néhány elméleti szempont

Bevezető

Egy félhomályos teremben több tízen ülnek, és a hozzájuk beszélő, fehérbe öltözött, álló emberre figyelnek. Olykor mindannyian felállnak, és félhangosan elismélik, amit hallottak. Szabályos időközönként a beszélő mögött álló kórus is énekelni kezd, majd mindannyian a terem közepén elhelyezett asztalhoz mennek, ahol egyesével megérintik a fehérruhás személy által felmutatott tárgyat, miután az kezét a homlokukra teszi. Az emberek helyükre visszatérve hangos fogadalmat tesznek, hogy majd betartják a kapott intelmeket. Az átlagosnál is komolyabbnak tűnnek, amikor többször hangosan megismélik egy jól ismert személy nevét...

Eddig – legalábbis elvben – egy „rendes” és „igazi” istentiszteletről is lehetne szó, hiszen a forgatókönyv nagyban hasonlít. Két ponton azonban radikális az eltérés. A felmutatott tárgy egy futball-labda, a többször hangosan is elhangzó név pedig Maradonáé. A Rosario központtal működő, világszerte hozzávetőlegesen 120 000 „hívet” magáénak tudó Iglesia Maradoniana „egyházról” vagy „kultuszról” van szó. Az „istentisztelet” abszurdnak is tűnhet, de a maga szélsőségeségében jelzi, hogy a mai fogyasztói társadalomban a labdarúgás, mint tömegek által fogyasztott populáris termék hatása egyáltalán nem elhanyagolható. Sőt, egyes elméletek szerint a labdarúgás korunk egyik fontos (civil) vallásává nőtte ki magát.²

¹ Péter László szociológus, 1973-ban született Csíkszeredában. Tanulmányait Kolozsváron (BBTE), Budapesten (ELTE Szociológiai Intézet), New Haven-ben (Yale Egyetem, Center for Comparative Research) végezte. A BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének oktatója. Kutatási területei: társadalmi problémák (egyenlőtlenség, szegénység), valamint a sport (labdarúgás) szociológiája. Jelenleg a Jyväskyläi Egyetem (Finnország) ösztöndíjasa. Többek között a *TP 5.0. Elmélet és empiria öt globális társadalmi probléma vizsgálatában* (Kolozsvár, 2009, Kriterion) szerzője.

² Lásd például Xifra, Jordi: Soccer, Civil Religion, and Public Relations: Devotional-promotional Communication and Barcelona Football Club. *Public Relations Review*, 34. vol. (2008). 192–198.

Jelen tanulmány tárgya a futball mint a posztmodern társadalom egyik meghatározó jelensége. Ennek természetére fogunk reflektálni, miközben a vallással való lehetséges kapcsolódási pontjait keressük. Amellett érvelünk, hogy a mai labdarúgás és vallás között szoros a kapcsolat, ami a futball rítusszerűségében, valamint betöltött társadalmi szerepében ölt testet. Írásunk inkább elméleti, de igyekszünk mondanivalónkat empirikus példákkal is alátámasztani. Első lépésben a labdarúgás és egyház intézménye közötti lehetséges kapcsolatokra fókuszálunk, majd a futballt mint rítust tárgyaljuk részletesebben; úgy véljük, hogy hasonló mechanizmusokat figyelhetünk meg. Szemléletünk szociológiai, mondanivalónkat kizárólag társadalmi szempontból tartjuk érvényesnek.

Egyház, vallás és labdarúgás – a lehetséges kapcsolódási pontok

A labdarúgás az egyház és a vallás szolgálatában

A sport és vallás/egyház kapcsolatának kutatói³ szerint a két társadalmi intézmény működése számos ponton kapcsolódik.⁴ Egyfelől, az egyházak a maguk társadalmi célja érdekében használhatják a sportot, nagy népszerűségénél fogva a labdarúgást. Másfelől, a sport gyakorlata is számos alkalommal használja a vallás által nyújtott lehetőségeket.⁵ Nézzük meg ezeket.

A vallási ifjúsági szervezetek számára a sport (futball) számos lehetőséget biztosít. A formális vallási keretek között szervezett sport fontos szocializációs teret és terepet jelent a fiatal kortárs csoportok tagjai számára. A sport nem csak jó rekrutációs lehetőséget biztosít az egyházi szervezetek számára (így könnyebben megszólíthatók a fiatalok, akik majd a szorosabban vett vallási tevékenységekbe is bevonhatók), hanem a sport révén megtanulhatják olyan értékek alkalmazását, amire vallás mint világnézet és világtértelemezés épül: a másik jobb ismerete és szeretete, együttműködés, segítségnyújtás, tolerancia. Továbbá, az egyházi iskolák által működtetett sportkörök és amatőr csapatok is jó hordozói („reklámozói”) lehetnek a keresztény ethosznak. E tekintetben kiemelhetjük hogy a Kolozsvári Unitárius Kollégium kapitális szerepet játszott a labdarúgás

³ A kérdéskör nagy népszerűségnek örvend mind a teológusok, mind pedig a társadalomtudósok körében. Több olyan teológiai szakfolyóirat működik, amelyek ezt vizsgálják, ezek közül talán az *International Journal of Religion and Sport* a legismertebb fórum.

⁴ Lee, Jason W.: An Overview of the Reciprocating Relationship between Sport and Religion [online]. *Smart Online Journal*, 1. vol. (2004). 26–28. <http://www.theSmartjournal.com> [2014. 03. 08.]

⁵ Lee, Jason W.: i. m. 26.

elterjedésében a Kincses Városban.⁶ A kapcsolódások fontos egyházi vezetők és lelkészek révén működnek: amatőr sportolókként, vagy – ami sokkal gyakoribb – futballszurkolókként szerves viszonyban állnak a jelenséggel.⁷ Ikonikus e tekintetben a római katolikus egyházfő, aki nagy focirajongónak tartja magát,⁸ és az is rendkívül beszédes, hogy az 1908-ban Lorenzo Massa atya által alapított San Lorenzo csapatának drukkol. Az alapítók vallási elkötelezettsége is fontos mutatója az egyház és sport (futball) kapcsolatának. A huszadik század elején a hazai zsidó közösségek, például a Max Nordau által inspirált Muskeljudentum (izomzsidóság) gondolatkör keretében, a fiatal generáció fizikai fejlődését elősegítendő futballklubokat hoztak létre, vallási ihletésű szimbolikus nevekkel.⁹ 1920–1921 között például Kolozsváron a Haggibor, Nagyváradon a Maccabi, Temesváron a Kadima, Máramarosszigeten a Sámson kezdi el működését.¹⁰ Tehát a futballegyesületek nevei is jelzik az egyházzal vagy egyházi személyiségekkel (valaha) ápoltt kapcsolatot.¹¹ Az olyan nevek, mint Szentek (FC Santos) vagy Angyalok (Tonbridge Angels FC) közvetlen kapcsolatot teremtenek a klub és támogatói között. A labdarúgó egyesületek társadalmi beágyazottsága sok esetben hangsúlyosan vallási alapú: a Glasgow-i Celticet a római katolikus, a rivális Rangers-et viszont a protestáns közösség támogatja.¹²

A sport (és labdarúgás) egyház általi támogatottságának több oka van, az egyház szociális és társadalmi funkciójához kapcsolódnak; ezek érvényesítésére használ(hat)ja fel a sportot, kiváltképpen a labdarúgást. Az evangelizációra, a hit

⁶ Az 1890-es évek végén Lassel Gyula tornatanár jóvoltából az Unitárius Kollégiumnak erős futballcsapata volt, akárcsak a Római Katolikus Főgimnáziumnak, ahol Vermes Lajos volt elhivatott sporttanár. Részletesebben lásd, Sallai András Lóránt: A kolozsvári futballsajtó a labdarúgás meghonosodási időszakában *Me.dok*, 2011/1., 41–51. vagy Killyéni András: *A kolozsvári sportélet életrajzi gyűjteménye (1818–1918)*. Kolozsvár, 2006, Ábel Kiadó.

⁷ E tekintetben beszédes a kolozsvári PTI diáksága és egyes tanárai, valamint a CFR 1907/KVSC közötti kapcsolat. Ennek illusztrálására lásd a www.kvsc.tacs.hu írásait és kommentjeit. [2014. 03. 08.]

⁸ Lásd <http://www.origo.hu/sport/focivilag/20130314-kiderult-kinek-drukkol-ferenc-papa.html> [2014. 03. 08.]

⁹ Bouvier, B. (ed.): *Zur Sozial-und Kulturgeschichte des Fußballs*. Trier, 2005, Studienzentrum Karl-Marx-Haus.

¹⁰ Gidó, Attila: Erdélyi zsidó intézmények a két világháború között. *Korunk*, 2002/4. 44–52.

¹¹ Hoffman, Shirl J.: *Good Game: Christianity and the Culture of Sports*. Waco, 2010, Baylor University Press.

¹² Fore, Franklin: *How Soccer Explains the World*, New York, 2005, Harper-Perennial, 35–64.

tanainak hirdetésére vagy szimbolikus megjelenítésére, hívek rekrutációjára, szociális programjaik népszerűsítésére, de PR és marketing célokra is gyakran alkalmazza az egyház a népszerű futballt.¹³ Átütő erejénél fogva mindezekre kiválóan alkalmas.

A vallás a labdarúgás szolgálatában

A kapcsolat a másik irányból is gyümölcsöző, hiszen a vallás és/vagy a vallási jelleg mélyen áthatja a labdarúgást; a játékosok, az egyesületek vezetői, a szurkolók a sporteseményhez köthető kontextusokban vallásosan nyilvánulnak meg. Az imádság, az Istenre való gyakori hivatkozás, a transzcendens folyamatos jelenléte a játék gyakorlatában és menetében¹⁴ arra enged következtetni, hogy a futball jóval több, mint sport: olyan társadalmi jelenség, ami a mai poszt-modern társadalom vallásos jellegű rítusa. A továbbiakban erre a kapcsolódásra fogunk fókuszálni.

A rítusszerű labdarúgás

Kollektív identitás és összekötő tényező

A mai futball nem csupán elválaszt, hanem egyben össze is köt. A durkhéimianus szociológia mikroszintű ágából kialakult antropológiai irányzat a kategorizáció, a vallás és a vallási élet elemi formái, valamint az ajándékozás elemzése kapcsán¹⁵ a ciklikusan ismétlődő kulturális eseményekben, a rítusokban is „felfedezte” a csoportok tagjai közötti kapcsolatokat kialakító-megerősítő, a társadalmi integrációt szolgáló funkciót. A vallási ceremóniák tehát fontos szerepet töltenek be a társadalmi rend fenntartása szempontjából, hiszen a benne résztvevőket a társadalmi struktúrához kapcsolja; más szavakkal: összeköti az

¹³ Lee, Jason W.: i. m. 28.

¹⁴ Erre jó példa a keresztény-ipar olyan szakosodott szolgáltatásai, amit Shirl James Hoffman „*sport-faith organization*”-nak nevez. (Lásd Hoffman, Shirl J.: *Toward Narrowing the Gulf between Sport and Religion. Word and World*, 23 vol. (2003). 303–311.) Ezek a kereskedelmi logikában működő egyesületek vagy cégek (mint például a Baseball Chapell, Inc., Fellowship of Christian Athletes and Athletes in Action, esetleg a Motor Racing Outreach Ministers vagy a The Race Track Chaplaincy of America) meccs vagy verseny előtti egyéni és csoportos imádkozások vagy istentiszteletek lebonyolításával foglalkoznak. Más szavakkal: a sportolók testi épségéért és sikerükért nyújtanak üdv-javakat és lelki szolgáltatásokat. (uo. 306–307.) A hasonló – bár kevésbé formalizált – vallási szolgáltatások Romániára is jellemzőek egy-egy stadion felszentelése, fontosabb meccsek előtti áldások osztása, megszentelt ikonok sportolók közötti terjesztése révén.

¹⁵ Mauss, Marcel: *Szociológia és antropológia*. Budapest, 2000, Osiris.

egyéneket, kultiválja a közös hovatartozási tudatukat, közös identitásukat.¹⁶ Kiemeli a csoporton belül megnyilvánuló társadalmi szolidaritás megerősítő szerepét és egybefogó hatását. A labdarúgás, mint a vallási rítusokhoz hasonló „profán ceremoniális intézmény” is képes arra, hogy kialakítsa és fenntartsa, időről-időre megerősítse, adott esetben pedig helyreállítsa a hasonlók közötti kulturális és társadalmi kapcsolatokat,¹⁷ hogy az ugyanannak a csapatnak szurkolókat csatlakoztassa és bekapcsolja a társadalmat átszövő és összefűző kötelékek rendszerébe. Magyarán: a futball az egyéneket egy tágabb kulturális rendszerbe integrálja, valamint identitást ad és fejez ki.

Mind a klub, mind pedig a futball mint játékforma magas fokon szervezett; a formális szereplők (klubvezetők, edzők, impresszáriók, masszőrök, játékosok, játékevezetők, média, szponzorok), de a játékosok között is szigorú munkamegosztás van a meccs ideje alatt a pályán, de előtte és utána is. Mindannyian kölcsönösen függenek egymástól, tehát organikus szolidaritás¹⁸ jellemző rájuk. A meccs, mint kötött formájú eseménysor, ezt egyszerre fejezi ki és erősíti meg. A rítusként megnyilvánuló meccset és azt kísérő tevékenységeket övező vallásos jellegű érzelmi klíma kiemeli az összekötő és identitásadó és -kifejező szerepet: a csapattal és az általa reprezentált értékrendszerrel való szurkolói azonosulás – akik „élnek és halnak a csapatért” – gyakorlatilag az egyént a közös szurkolói kollektív tudat¹⁹ mentén a nagyobb csoporttal egyesíti, áttételesen pedig a társadalmi és

¹⁶ Durkheim, Émile: *A vallási élet elemi formái*. Budapest, 2003, L'Hartmann.

¹⁷ Giulianotti, Richard: *Football. A Sociology of the Global Game*. Cambridge, 2004, Polity Press.

¹⁸ A nem szegmentális (komplex), együttműködésen alapuló társadalmakra a funkcionális differenciálódás, a részek és egységek mássága, változása jellemző, amelyeknek sajátos szerepe van a munkamegosztás rendszerének bonyolult szövevényében. Továbbá, a részek nem felcserélhetőek, hiszen eltérő szerepeket töltenek be, és alá, meg fölérendelt viszonyban vannak egymással, rendszerint egy központi szervhez kapcsolódva (Durkheim, Émile: *A társadalmi munkamegosztás*. Budapest, 2001, Osiris, 144–147.), és a társadalom egésze a részek egymáshoz való viszonyától függ. Ez képezi az organikus szolidaritás alapját; ez integrálja az egyéneket, és biztosítja a társadalmi rendet. A társadalmi munkamegosztást eszerint nem egyéni, hanem társadalmi mozzanatok adják, illetve az anyagi és erkölcsi jellegű változások közül az utóbbi a jelentős. Fontos, hogy Durkheim szerint a munkamegosztás okát a szervezett anyag lényegi tulajdonságaiban kell keresni, vagyis a munkamegosztás nem szociokulturális jelenség, hanem általános. Így az organikus szolidaritásnak a szerződéses viszony adja az alapját, de azokat szimbolikus, rituálisztikus alkalmakkor meg lehet és kell erősíteni.

¹⁹ A hasonló a hasonlók közötti állapotban a tudat a homogén társadalomszervezési forma által meghatározott és közvetlen kényszerítő erejű: a kollektív tudat szabványosított gondolkodásformák rendszere által determinált. A kollektív tudat „a meggyőződéseknek

hatalmi kapcsolatokat reprodukálja. Ez a nagy csoport lehet városnegyed, egy egész város, régió, társadalmi kategória (például munkások, etnikai csoport, bevándorlók, foglalkozás-kategória, vallási és törzsi csoport tagjai) vagy akár nemzet, különös esetben pedig egy egész kontinens.²⁰ Tény, hogy a labdarúgás identitást ad, megerősít és embereket köt össze, vallási jellegénél fogva.

A foci mint világnézet és ethosz

Ha elfogadjuk a labdarúgás identitáskifejező és -megerősítő szerepét, valamint a standardizált, általa ismétlődő viselkedések vallásos-misztikus jellegét, akkor állíthatjuk, hogy a futball eseménye egy komplex jelentésekkel felruházott szimbolikus ceremónia és intézmény,²¹ vagyis a futballmeccs rítusként működik. A továbbiakban tehát amellet fogunk érvelni, hogy a futball a posztmodern társadalom egyik fontos rítusa, ami vallásos jelleggel működik. Itt nem azt állítjuk, hogy a futball vallásos jelenség lenne, vagy éppenséggel átvette volna a vallás intézményének szerepét. Csupán úgy véljük, hogy mind lefolyásában, mind pedig funkciójában hasonlít a valláshoz: hiedelmek, intenzív érzelmek, misztikus elvárások és remények, hangsúlyos szertartásos jelleg kapcsolódnak hozzá.²²

A posztmodern társadalom sokszínű, azaz a társadalomban többféle nagy-csoport van, amelyeknek a tagjai egymástól több szempontból különböznek: jövedelem, vagyon, lakhely, foglalkozás, vallás, etnikai hovatartozás valamint kulturális minta, politikai érdeklődés és nem utolsósorban életmód-életstílus tekintetében. Az eltérő csoportoknak rendszerint eltérő céljaik és érdekeik is vannak. Azon túl, hogy az érdekérvényesítésnek megvannak az intézményes ke-

és az érzéseknek az az együttese, amely közös és adott társadalom átlagos tagjaiban meghatározott rendszert alkot, amelynek saját élete van: ezt kollektív vagy közös tudatnak nevezhetjük. Kétségtelen, hogy nem egyetlen szerv, hanem széteszik a társadalomban; de ettől még sajátos jellemzőkkel rendelkezik, amelyek elkülönült valósággá teszik... Egészen másmilyen, mint az egyéni tudat, bár csak az egyéneken valósul meg.” (Durkheim, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, 2001, Osiris, 94.).

²⁰ Például Afrika (azt szimbolizálja), ha egy afrikai „fekete csapat” egy „fehér csapattal” a VB-n játszik; ebben a posztkoloniális örökség és valóság játszik kapitális szerepet. Részletesen lásd Vidacs Bea: *Egy szebb jövő képei – Futball a kameruni közgondolkodásban*. Budapest, 2009, L'Hartmann Kiadó.

²¹ Giulianiotti: i. m., Morris, Desmond: *Soccer Tribe*. London, 1981, Random House.

²² Érdekes, hogy például a grönlandi Inuit benszülöttek hiedelme szerint, amikor a sarkvidéken megjelenik a sarki fény (aurora borealis), akkor a halottak koponyákkal vívnak egymással focimeccset (Nuttall, Mark: „Arsarnerit: Inuit and the Heavenly Game of Football”. In: Turnbull, John – Satterlee, Thom – Raab, Alon (eds.): *The Global Game: Writers on Soccer*. Bison Books, 2008, 274–282.)

retei és technikai-adminisztratív eszközei, a társadalom csoportjai szimbolikusan, áttételesen is „megküzdenek” egymással.²³ Ezek között szerepel kiemelt helyen a foci, mert a klubokat a társadalom eltérő csoportjai támogatják, és rajtuk keresztül (is) „vívják” társadalmi küzdelmeiket az anyagi erőforrásokért, a presztízsért, a befolyásért, ismertségért.²⁴ A foci technikailag kiválóan alkalmas erre, hiszen nagyszámú szereplője van (klubok, média, szurkolók, szponzorok, a társadalom adott szegmensei, illetve maguk a játékosok, akikkel a szurkolók azonosulnak), nagyon sok emberhez eljut (a tömegtájékoztatás révén), és a társadalomban nagy jelentőséget tulajdonítanak neki (figyelemmel követik, beszélnek és írnak róla, politikusok támogatják) – így lehet belőle végső soron posztmodern rítus. A bajnokság kimenetele nem csupán, vagy elsősorban nem a csapatokat helyezi rangsorba, hanem végeredményben a társadalom azon csoportjait, akik valamilyen oknál fogva a különféle csapatokat támogatják.

A rítus kifejezés a kulturális antropológia fogalmi tárházának egyik kulcsfogalma. Valamilyen szertartásosan végzett, ismétlődő tevékenységre vonatkozik, amit valamilyen cél elérésére, rendszerint vallásos jelleggel végeznek az erre kompetens testületek tagjai.²⁵ A rítusok a mítoszok és hiedelmek mellett a szigorúan előírt viselkedésformák mentén kapcsolatot teremtenek, és hatást gyakorolni hivatottak a transzcendens „hatalmasokkal” a kijelölt helyeken és a megjelölt tárgyakkal a cselekvések, felajánlások, imádságok és áldozatok révén.²⁶ A rítusban megjelenített processzió célja lehet a résztvevő szereplők identitásának a kinyilvánítása–megerősítése (például egy kollektív megemlékezés alkalmával), a hatalom elosztása (a maring kaikó esetében), a közösségi pozíció és törzsi szövetségek kifejezése és megerősítése (a bali kakasviadal) vagy adott társadalmi életkor elérése (a fiúk körülmetélése) vagy a társadalmi osztály- és csoportérdekek kifejezése (a majálisozások, a Május elsejei felvonulások, operabálok, kiállítások), a hitek kinyilvánítása (vallási processziók, zarándoklatok, búcsújárások). A futball esetében pedig az identitások kinyilvánítása és szurkolói megélése mel-

²³ Geertz, Clifford: „Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalhoz”. In: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 2001, Osiris, 144–193.

²⁴ Az is igaz, hogy futball – a szurkolás idejére – a szurkolók között el is mossa a társadalmi határokat, hiszen ugyanazon csapatot támogató sokaság tagjaként egy csoportban szerepelnek: a lelkesített csapattal való azonosulás elfeledteti, időszakosan felfüggeszti a belső – szurkolás szempontjából irrelevánsnak tartott – társadalmi különbségeket, de ezzel párhuzamosan a szurkolótáborok közötti kategoriális különbségek mégis felerősödnek (például román–magyar, régi–új, fővárosi–vidéki különbségek).

²⁵ Hollós, Marida: *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Budapest, 1992, ELTE-BTK.

²⁶ Uő.

lett a feszültségek megjelenítése és szimbolikus „kioldása” is a szerepei közé tartozik. A következőkben hadd érveljünk részletesebben is azon felvetésünk mellett, hogy a foci manapság vallásos rítusként is értelmezhető. Mondanivalónkat elméleti és empirikus megállapításai alapján fejtjük ki.²⁷

Bromberger meglátása szerint a mai futball egyszerre szertartás és népszerű médiaesemény. A *big game* szerinte a szórakoztatás és fogyasztás funkciója mellett hangsúlyos ceremoniális és rítusszerű elemekkel bír, amiben a csapat iránti odaadás és kvázi-vallásos hit kiemelt szerepet játszik. A francia szerző tulajdonképpen amellel érvel, hogy a *rítusszerű futball egyszerre ethosz és világnézet* „meta-társadalmi komment” és „dramatikus filozófiai mese”.²⁸ A stadion – véli a szerzőnk – a társadalmi csoportok önkifejeződésének egyik stratégiai jelentőségű terepe lett, ahol előre elrendezett szigorú rendben a labdajáték mentén (mondhatni „ürügyn”) kifejezik és megerősítik a társadalom kardinális értékeit és alapbeállítódásait. Bromberger tulajdonképpen a Levi-Strauss féle²⁹ „mély struktúrákra” utal, mint érdem, teljesítmény, verseny, munkamegosztás, tehetség, mobilitás, szolidaritás, amit a demokrácia-versengés-változás tengely mentén tárgyal.

Kiindulópontja, hogy futball a posztmodern élet komplex és fölöttébb el-lentmondásos képe. A társadalomban (sem) a sikerhez vezető út nem egyéni, hanem kooperációt és tudást, találékonyságot feltételez, de a célok megvalósításához egy jó adag szerencse is szükséges.³⁰ Az élet tele van bizonytalansággal, esetlegességgel, olyan tényezőkkel és hatásokkal, melyek kívül esnek az emberek ellenőrzésén: a szerencse és a szerencsétlenség drámái köre széles, a kedvező és kedvezőtlen lehetőségek tág skálán mozognak (*variation of dramas*). A stadion és a futball mindezt kiválóan fejezi ki: a mai világ képét testesíti meg, ami egy-

²⁷ Morris: i. m.; Bromberger, Christian: Football as World-View and as Ritual”. *FCS*, 1995/6, 293–311.; Vidacs: i. m. alapján.

²⁸ Bromberger: i. m. 294.

²⁹ Levi-Strauss, Claude: *Strukturális antropológia*. Budapest, 2001, Osiris.

³⁰ E tekintetben Bromberger felfogása R. K. Merton deviancia elméletében megfogalmazott „siker-doktrínájához” is hasonlít. Merton szerint az egyéni sikerhez (pénz, gazdag-ság, közösségi megbecsülés, társadalmi elismerés) vezető úton nem elég csupán az intézményes és legitim eszközök elfogadása és használata (becsületes „istennek tetsző”, „orcánk veritékével kereső” munka, hanem a kitartás és a csüggedésen való szükségszerű átlépés mellett a szerencsének is nagy jelentősége van abban, hogy az egyének megvalósítsák kulturálisan elvárt feladataikat; részletesebben lásd Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, 2002, Osiris, 213–243.)

szere konzisztens és tartalmas, valamint ellentmondásos és váratlan.³¹ A labdarúgás ennek a társadalmi konzisztenciának és ellentmondásnak az egysége, a boldogság és szomorúság színhelye,³² akárcsak a társadalom nagyban – azaz nem más, mint „*kicsiben, a világ*”. Magyarán, rítusszerűen jeleníti meg a mindennapi életben, a napi rutinban bekövetkező kis és nagy drámákat, szerencsét és szerencsétlenségeket; tanítómese, ami *világnézet* és ethosz is egyben. Melyek ezek?

A labdarúgás rítusában – mint korábbi elméleti felfezetésünkben már jeleztük – a kollektív identitás jelenik meg, mobilizál, a csapathimnuszok, a zászlók, sálak, mezek, énekek, feliratok, a koreográfiák és a szervezethez való csatlakozásokat, kollektív tudatot és memóriát/emlékezést mutat fel és generál, erős érzelmeket és szubjektív érzéseket vezet le a mi–ők distinkciók mentén. Más szavakkal: a kollektív imaginárius³³ megjelenítésének és megélésének szervezett rítusa. A francia szerző felfogásában a játék (ami a pályán zajlik) az étellel azonos (ami a társadalomban megy végbe); az adott csapatok játéktípusa pedig az életmódot ábrázolja. A „mi játékunk” szemben az „ők játékával” a „mi életünket” jelenti szemben az „ők életével”, lényegében a „mi értékeinket” szemben az „ők értékeikkel”, a csoporton belüli hasonlóság és csoportközi különbség hangsúlyozásával.

Bromberger hét érvet sorakoztat fel amellet, hogy a futball egy társadalmi rítus. Egyfelől, a futballmeccs eseménye megszakítja a társadalom mindennapi rutinját, tagolja a társadalmi időt a meccs előtti, alatti és utáni időszakokra. A

³¹ Bromberger: i. m. 297–299. A hazai labdarúgás történetében erre számos példát találhatnánk, de ezek közül kiemelkedik a 1994-es egyesült államokbeli VB-n, a negyeddöntőben történt „események”: Románia–Svédország elleni meccsén (1994. 07. 10.) Románia kevéssel a hosszabbítás előtt még 2–1-es előnnyel vezetett, de a 117. percben Kenneth Anderson egyenlítő gólt lőtt, ami a hosszabbítás után büntetőrúgásokhoz vezetett, amit a hazai csapat 4–5 arányban elveszített. A meccs alatti események kiválóan megjelenítették a való életben is „forgandó” szerencse–szerencsétlenség sodrását, dramatikus következményeit. Mondanunk sem kell, hogy mindez a román futball egyik legnagyobb drámája volt, amihez a társadalom többsége is hasonlóan viszonyult. Másik „notórius” eset a „Middlesbrough-i Tragédia” néven elhíresült futball- és általa társadalmi dráma. 2006-ban a bukaresti Steaua az akkori UEFA Kupában az angol Middlesbrough csapattal játszott. Bukarestben (2006. 04. 20.) a hazaiak 1–0-ás győzelmet arattak. A visszavágón (2006. 04. 27.) a féldőben a Steaua 2–0-ra vezetett, tehát gyakorlatilag 45 percre állt a döntőtől, azonban a meccs hátralévő részében az angolok négy gólt rúgtak, és 3–4-es összesítéssel a Steaua kiesett.

³² Uo.

³³ Lakóhely, város, osztály, régió, ország, nemzet, kontinens, történelmi hagyomány és értékrend, de akár sérelem vagy vágyak halmaza is lehet.

meccs ideje egyféle „szent idő”, amikor felfüggesztődik a megszokott, normális társadalmi rend. Másfelől, a mérkőzéseknek nagyon sajátos térbeli és időbeli kerete és mintája van: előre kidolgozott és szigorúan követett „sajátos foci-kalendárium” van, amitől nem szabad eltérni, ha mégis, akkor szigorú és azonnali szankciókat fogyanatosítanak a szabálysértőkkel szemben. Továbbá, az eseménysor ciklikus, ceremoniális; minden szereplőnek pontosan kijelölt helye és szerepe van, ebből a pozícióból nem szabad kilépni. Formális testületek felügyelik a szerepjátszást, magas fokon szervezett és szabályozott a viselkedések köre, sorrendje, menete, amiben jelen van a transzcendens elem is: a váratlanság, az előre nem látott is (például a korábban stratégikusnak tekintett szerencse,³⁴ váratlan sérülés, csodaszerű felépülés, „lehetetlen gól”). Aztán, a játéknak hangsúlyos szimbolikus konfigurációja van (csoportokat képvisel, érdekeket jelenít meg, hatalmi viszonyokat reprezentál), valamint egyfajta antistruktúra is, hiszen ideje alatt mind a nézőket, mind pedig a játékosokat felszabadítja a mindennapi társadalmi rend hierarchiái és kötöttségei alól, őket a meccsen keresztül egy új, a mérkőzés idejére érvényes elrendezésbe helyezi (más szavakkal más társadalmi rendet alakít ki a meccs idejére, ahol a szereplők közötti viszonyok is mások – például egy milliomos és egy koldus is ugyanarra az „oldalra kerülhet”, ha ugyanannak a csapatnak szurkolnak). Majd – véli a szerzőnk – a szurkoló számára morális kötelezettség részt venni benne, ami nem teszi lehetővé a választást.³⁵ Végül, a meccs egy tudatközösséget hoz létre (community of mind), ami a turneri communitas érzését kelti a „fejek összefonódása” következtében létrejövő egyesült szellem nyomán. Az eljárások, lépések, cselekvések a közösen ismert, felvállalt és értékelt tradíció megértéséből (exegéziséből) származnak, amelyek jelentése csak a „beavatottak” számára érthető és értelmes – strukturális jellemvonása pedig a kollektív tudat folytonosságának a megteremtése, kiemelése: a hasonlót befogadja (identitás), az eltérőt pedig kirekeszti (megkülönböztetés) – a rítus szerepe éppen ez, hogy egy varázstalanodott világban varázslatos kapcsolatot teremtsen a hasonlók között.

A futballban kifejezett és rítusszerűen megjelenített világnézet megmutatja kik is valójában az adott társadalmi csoportok tagjai (identitások), aláhúzza ér-

³⁴ Amit legjobban a közhelynek számító, de annál gyakrabban emlegetett „*A labda ke-
rek*” alapigazság fejez ki.

³⁵ Bromberger: i. m. 305–309. Például Romániában a Magyarország–Románia 2012. márciusi EB selejtező mérkőzés kapcsán aligha lehetett megkerülni arra a kérdésre adandó választ, hogy magyar etnikai kisebbség tagjai kinek szurkolnak? Függetlenül attól, hogy ki milyen mértékben érdeklődött a futball jelensége iránt, a média hatására ez a kérdés mindenki számára felmerült.

tékeiket (a követett céljaikat, kívánatosnak és követendőnek tekintett objektumaikat), vágyakat és ideálokat fogalmaz meg (siker, elismerés, pozitív énkép). A játékban kifejezett ethosz szorosan kapcsolódik a verseny, a teljesítmény, a hatékonyság, a kooperáció és az igazságosság és méltányosság (fair play a pályán, de főleg azon kívül) normájához. A futballmeccs az igazság, a szerencse, az igazságtalanság, a csalás napi rutinban játszott szerepére hívja fel a figyelmet. Ezzel a foci – véli a francia sportszociológus – a közösségi-társadalmi élet két alapvetően fontos elemére világít rá: a létbizonytalanságunkra (akárcsak a pályán, amíg a játék tart, addig az életben is, amíg élünk, bármi megtörténhet), valamint a sors kezében való törékenységünkre (ahogy a legnagyobb sztár is megdicsőülhet vagy megszégyenülhet a közönség előtt, úgy a társadalmi életben is bárki esetében lehetséges nem csupán a siker, hanem a szomorú bukás is).³⁶

Bromberger alapján tehát elmondhatjuk, hogy a futballnak, mint társadalmi rítusnak, értékmegegerősítő, kollektív tudat-kialakító és szembeállító szerepe van, olyan alkalmat és lehetőséget képez, ami során a társadalmi állapotokra a különböző nagycsoportok tagjai sokféle – számukra kedvező – olvasatot és értelmezést adhatnak. Ebben a pontban is nagyon hasonlít a vallás társadalmi szerepéhez. A továbbiakban nézzünk meg néhány konkrét példát.

A labdarúgás mint rítus – a gyakorlat³⁷

A futballjelenség lényege, „mélysége” a mérkőzésekben nyilvánul meg, amit a tévéműsorok vezetnek fel (a preliminális és liminális szakaszban) és le. Lényegében a meccs képezi az egyenlet alfáját és omegáját: mint rítus, minden körülötte forog. A „körülhatárolt helyen történő gesztusokat, szavakat és objektumokat feltételező sztereotipizált és standardizált tevékenységeknek”³⁸ több állandó eleme van. Ezek a következők:

Tudatosság és elkötelezettség. A focimeccs mint esemény magas fokon szervezett, menete tagolt, és pontos szabályok mentén alakul: a tevékenységek sorozatosak, rendezettek. A szerepek előre le vannak osztva, amitől nem lehet eltérni. A hazai és vendégszurkolók térbeli eloszlása, a nézőtér szegmentálása a státusok és preferenciák szerinti architektúrájában is kifejezi a tudatosan alakított vi-

³⁶ Bromberger: i. m. 310–311.

³⁷ A kérdéstről lásd még Péter, László: Ha kell, akkor meghalunk a pályán. A foci mint jelenség: a mai román labdarúgás mint szimbólum és társadalmi rítus. *Erdélyi Társadalom*, 2010/1–2. 9–28.

³⁸ Turner, Victor: *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca-London, 1974, Cornell University Press, 183.

szonyrendszert, ami egyben kötelező érvényű. A tevékenységek standardizáltsága kiszámíthatóvá és előre láthatóvá teszi a rítus menetét és potenciális végkifejletét.

Önkéntesség. Mind a játékosok, mind pedig a szurkolók, valamint a klubvezetők önkéntesen vesznek részt ebben a processzióban. A rítus során nyílik alkalom arra, hogy a játékosok a pályán megtapasztalhassák a dicsőséget és az áldozathozatalt, míg a nézőtérén a szurkolók örömben vagy pedig a bánatban részesüljenek. A játékosok hősök vagy mártírok. Készek kell legyenek adott esetben a szurkolókért és a klub színeiért a legfőbb áldozatot is vállalni, minden körülmények között a csapattal szolidarizálni.

Szent helyek. A stadion a hazai csapatnak az ismerős, otthonos „szent” terep, míg a vendégek számára az ismeretlen, veszélyekkel teli, maga a gyötrelmes „pokol”. A saját közönség a barát, akire bajban számítani lehet, „a tizenkettedik játékos”, az idegen pályán pedig az ottani szurkolók sokasága pedig az „ádáz ellenség”. A szurkolók mindezt maguk is így gondolják, amit a különféle „koreográfiák” és molinókra írt üzenetek révén ki is nyilvánítanak. A kedvenc csapat mezébe öltözve, a klub színeiben pompázó sálakkal és sapkákkal zászlót lengetve énekelnek, biztatják a játékosokat, és adott esetben szimbolikusan „ócsárolják” az ellenfelet, azok szurkolóit, különösképpen a bírót. Szurkoló és játékos a meccs alatt többféleképpen kommunikál és fejezi ki együvé tartozását. A csapatot becézgetik – például a Poli Temesvár³⁹ az Idős Hölgy, a Bukaresti Dinamó a Kutyasereg, a Kolozsvári U a Piros Sapkák, a Craiovai Universitatea⁴⁰ az Egyetemisták, újabban a Suhancok, a Steaua a Kék-Pirosak. A szurkolók valójában hívek, akik feltétlen odaadással a csapattal tartanak, jóban-rosszban.

A forgatókönyv. A meccs, akárcsak a primitív társadalmakban a „klasszikus” rítus, *stilizált, standardizált*, vagyis adott cselekvések és tevékenységek szimbolikusan csak „ott és csak akkor” végezhető, mert csak ott és akkor, abban a társadalmi kontextusban van jelentése. Olyan társadalmi tabuk például, mint a férfiak közötti szoros ölelés, közeli fizikai kontaktus, egymásra fekvés, ordítás, nyilvános érzelmkifejezés csak itt megengedettek, természetesek: a kollektív tudat, az együttműködés, a kölcsönös organikus szolidaritás és munkamegosztás megnyilvánulásai.

Gesztusok. Beszédés a bukaresti Gabriel Bourceanu gólszerzés utáni gesztusa, aki ilyenkor a csecsemőknek való cucliját szopja, ami révén visszatér ahhoz a „gyerekes felszabadult állapothoz”, amit a játék és a gól öröme generál. Hasonló-

³⁹ Időközben jogi okok miatt (licenzjog elvesztése) a másodosztályban szerepel.

⁴⁰ Hasonló okokból kiesett az élvonalból.

an, ott van a Steauas Dica, aki leveti mezét, s ezzel szimbolikusan jelzi a gól utáni rituális megtisztulását (ami spontán és egyben tudatlan is). Egyes játékosok pályára lépésük előtt megérintik a gyepet, vagy fohászknak, mások a pálya valamelyik sarkára néznek, gól után mindig ugyanazzal a játékosal ölelkeznek.⁴¹

Ritualisztikus, babonás cselekvések. E tekintetben talán érdekesek Desmond Morris antropológus megállapításai, aki a játékosok „törzsének” (*football tribe*) tipikus, babonás, ritualisztikus viselkedéseit figyelte meg (könnyen tehetne, hiszen egy ideig ő maga klubvezető is volt). Észrevételei szerint a focisták rendkívül babonások, hiszen a mérkőzésen sok baj érheti őket: lesérülhetnek, hibázhatnak (például kihagyhatnak egy egyértelmű gólhelyzetet), az ellenfél kifigurázhatja/megalázza őket (például „kötényt” kaphatnak) vagy lecserélhetik őket, esetleg csak a kispadon cserejátékosként kezdhetnek (sőt, rosszabb esetben, még ott sem). A fentiek súlyos lelki sebeket okozhatnak, ami ellen a focisták ismétlődő, mindenáron követendő cselekvés-sorokat követnek, amihez foggal-körömmel ragaszkodnak. Anélkül, hogy a rendkívüli részletességgel kidolgozott és nagyon sokféle babonás cselekvéseket bemutatnánk, csak arra szorítokozunk, hogy néhány szemléletes példát felvillantsunk. Mindezek célja valamilyen ritualisztikus folytonosság megteremtése a múltbeli siker és a jelenbeli (és jövőbeli) teljesítmény között; a korábbi siker meghosszabbításai, transzferáló gyakorlatok a sors kedvező alakításának rutinizált kellékei – időn átívelő tengely szerves részei. Egyféle támaszként, biztosítékként, magabiztosság-növelő „ellen-szerként”, „nyereség-hozó” rutinként is felfoghatjuk. Egyéni és csapatszinten is egyaránt jellemzőek. Gyakorlatilag a törzsi kultúrákban a túlvilági hatalmasokkal való kapcsolat megteremtésére szolgáló eszközökhöz hasonlóan működnek – amíg a törzsi társadalmakban a transzcendens kiengesztelésére használatos gyakorlatokról beszélünk, addig a labdarúgók a játék menetére, az ellenfél befolyásolására alkalmazzák.⁴² Gyakorlatilag az ismerős és ellenőrzött kontextusok reprodukciójára alkalmazzák; egyénre szabottak és az alkalmazóik mélyen hisznek hasznosságukban. Beszélhetünk megelőző gyakorlatokról (például ott-hon és a stadion fele vezető úton alkalmazott rutinizált cselekvések, mint adott öltözék viselése, kizárólagos útvonalak követése, az érkezés időpontja, a szeren-

⁴¹ Morris: i. m.

⁴² Az afrikai Suri törzsre jellemző botokkal való ritualisztikus verekedés (sport?) előtti rutinizált előkészületek és a focisták előkészületei között mellbevágó hasonlóságok vannak. A Suri törzs férfitagjait implikáló hosszú, rugalmas botokkal vívott küzdelméről lásd például Kottak. (Kottak, Conrad Philip: *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York, 1991, McGraw Hill.)

csés bejáratok használata), az átmenet tevékenységeiről (többek között az öltözőben való tevékenységeket jelöli, mint például a focicipő felvételének ideje és sorrendje, a szerencsés kötés feltétele, a cipőfűző megkötésének módja), a haladás forgatókönyvéről (az öltöző és a pálya közötti útvonal használati módjáról (a haladási sorrend, a kilépés üteme, a tekintet fókusza), a belépés módozatairól (a pályára való belépés rutinja, a gyeper érintése, a levegő meglegyintése, egy darab fű zokniba való elrejtése, a kapuk megtekintése), az öröm és a bánat megnyilvánulásairól (gyorsulás versus lassulás, egymásba kapaszkodás versus földre szegezett bánatos tekintetek), a vezető cselekedetéről (a pályaelhagyás módozatai, a öltözőben való tisztálkodás rendje, az öltözködés üteme). Ezek rendkívül sokfélék, de a személyesre kalibrált eljárások mindegyike a transzcendens szerencsével való kapcsolatot célozza, a sorsot kívánja kedvezően befolyásolni – a rítus szerves részeként.

Természetesen idesorolhatók még az új játékosok csoportba való integrációját jelző-kifejező ritualisztikus cselekvések, amelyek az átmenet, a beavatás rítusának részét képezik; mint tréfák, fenyítések, megfélemlítések, esetleg fizikai erőszak, megalázás.

Ciklikusság. A foci, mint rítus, következő eleme, mint már említettük, az ismétlődés. A kedvenc csapat meccse tagolja a társadalmi időt, az „előtte–alatta–utána” szent és profán időszakokat. A mindennapok rendjét szimbolikusan felosztja a „munka” és a „játék” és „rendkívüli” és a „rendes” idejére. De testi is egyben: a mérkőzés a testi cselekvéseknek a legitim tere, a férfias testi versengés és a civilizált versengés férfias helyszíne. A játék azonban valójában harc, ami feltétlen önfeláldozást feltételez, a játéktér egy csatamező, ahol mindenki más ellenség és a megsemmisítésére törekszik: ezt fejezi ki például a már korábban is emlegetett „Egyedül mindenki ellen”⁴³ ars poeticája a Rapid Legione Granada szurkolótáborá is.⁴⁴

A jelentések. A foci rítusa természetesen szimbolikus: mindennek, ami a pályán történik mély jelentése van. A mezek színe, a lengetett zászlók, a szurkolók testtartása és gyakori bekiabálásai, a klubvezetők és az edzők mozdulatai és szavai, a tábork harcias elnevezései mind egy instrumentális célt szolgálnak: felosztani és jelentéssel megtölteni a társadalmi teret, és ezzel egyben kifejezni azt a társadalmi identitást, ahová a szereplők tartoznak. A két csapat és holdudvara egymással szemben pozícionált és ellentétes értelmű szimbólumokat jelenít

⁴³ Eredetiben: „Singuri împotriva tuturor”.

⁴⁴ Erre legjobb példa a holland Rinus Michels, volt válogatott edző, aki azt mondta: „A foci az harc.”

meg, ami a rájuk jellemző különböző vonatkozásokat hivatott egyesíteni – éppúgy, mint a Turner által leírt iker-rítus. Ebben a logikában beszédek a klubok által patronált hivatalos szurkolótáborok nevei is: ezek mind a küzdelemmel, az áldozattal, a durva valósággal kapcsolatosak – akárcsak a klubok hivatalos himnuszai.

Transzcendens elemek. Végül, a foci rítusa virtuális kapcsolatot teremt olyan kozmikus struktúrákkal, mint az Isten, istenség, sors, végzet. Ebben a tekintetben paradigmátikus a román válogatott volt edzője, Anghel Iordanescu, aki a meccsek alatt folyamatosan imádkozott és az ortodox pátriárka által megszentelt ikonokat szorongatott, attól (is) remélve a mérkőzés kedvező kimenetelét. Sokkal érdekesebb viszont a Steaua csapat tulajdonosának, Gigi Becalinak a habitusa. Ő folyamatosan Istenre hivatkozik, a „*Jóisten akarja, és adta hogy nyerjünk*” vagy „*az Isten is Steauás*”, illetve „... *ami történt, az Isten keze volt*” vagy az „*Isten adta pontok ezek*”⁴⁵ kijelentések nála természetesesek, ahogy a meccsek előtti templomoknak való bőkezű adakozásai is. Becali tudatosan ápolja a foci és az Isten közötti kapcsolatot a görögországi Athos hegyen lévő kolostorba való folyamatos és mediatizált zarándoklatai révén, amit kifejezetten a focicsapata győzelmei érdekében tesz.⁴⁶ „*Mit tettem az Athos hegyén? Imádkoztam, megköszöntem Istennek, hogy az első helyen állunk. Feltöltődtem. Azt mondhatom, hogy a legjobb megnyugvás, ha az Isten a bajnokságot, a győzelmet a Steauának akarja adni. Az Isten segítsége tett mindent a Steauánál. Minden az Istennek köszönhető, azért van. Az Isten akarta így, hogy csupa jó ember kerüljön ide*”.⁴⁷ Azonban nem csupán az edzők vagy klubvezetők, hanem a szurkolók is gyakran közvetlen kapcsolatot látnak a csapatuk teljesítménye és a természetfeletti entitások akarata, megnyilvánulásai között. „*Az Isten is velünk van*” – írták ki a jászvásári szurkolók az Unirea Urziceni⁴⁸ elleni mérkőzésen.⁴⁹

⁴⁵ <http://sport.anunt123.com/news/283813/Gigi-Becali:-Ce-s-a-întâmpnat-e-numai-mâna-lui-Dumnezeu-Fotbal-intern.html> és <http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/becali-puncte-de-la-dumnezeu-2500176> [2008. 04. 09.]

⁴⁶ <http://stiri.acasa.ro/articole/monden/becali-la-muntele-athos> [2008. 03. 30.]

⁴⁷ <http://www.onlinesport.ro/stiri/fotbal/fotbal-intern/liga-1/steaua/31954/becali-dumnezeu-vrea-sa-dea-titulul-steiei.htm?highlight=becali+athos> [2008. 04. 12.]

⁴⁸ A csapat 2012 tavaszán anyagi okokból megszűnt.

⁴⁹ Iași, 2008. április 5. mérkőzés.

Összefoglalás

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy napjaink futballja mint rítus világgépet fogalmaz meg, ethoszt fejez ki, csoport-identitást ad, erősíti a kollektív tudatot, valamint összegzi és a társadalom egésze felé szimbolikusan közvetíti a közösségi identitást. Akárcsak a vallás... Gyakorlata számos olyan elemet tartalmaz, ami a vallási rítusokhoz mérhető (fohászokodások, ismétlődő viselkedések, szakosodott testületek, szigorú szabályok). Nem gondoljuk, hogy a futball a vallást helyettesítené, de mégis hasonló funkciót tölt be.